

Visiting the pope

Show# 121 | June 10th 2017

קרוב למלכות הוי לעולם פיקוח נפש

כסף משנה פי"א מהל' ע"ז ה"ג

ישראל שהיה קרוב למלכות וכו'. בסוף פ' מרובה (ב"ק פ"ג) ובפ' עגלה ערופה (סוטה מ"ט) אבטולס בר ראובן התירו לו לספר קומי מפני שקרוב למלכות היה ומשם למד רבינו להתיר המלבושין וכ"ש הוא. ועוד דאשכחן דאי אבטולס בר ראובן היה מתנכר שהוא יהודי כדאיתא במעילה [י"ז]. וע"י כן הציל את ישראל ודאי שלא היו מלבושיו כשל ישראל דא"כ היו מכירים אותו. וא"ת כיון שכתב רבינו שלוקה על כל אחד מאלו היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות. ויש לומר משום הצלת ישראל הוא דשרו וכשישראלים עומדים לפני המלכים הם מצילים את ישראל והני ת' ילדים שהיו לדוד נמי הצלת ישראל הוה דהוו מבעתים את האויבים. אי נמי שהתורה לא פרטה דבר אלא אמרה ובחוקותיהם לא תלכו ומסרה הדבר לחכמים והם ראו שאין לגזור על הקרובים למלכות.

בית יוסף יורה דעה סימן קעח [ב]

מי שקרוב למלכות וצריך ללבוש במלבושיהם ולדמות להם מותר בכל. בסוף פרק מרובה (פג.) ובסוף סוטה (מט:) תניא אבטולס בר ראובן התירו לספר קומי מפני שקרוב למלכות היה ומזה יש ללמוד לכל שאר דברים והכי נמי קתני התם של בית רבן גמליאל התירו להם ללמוד חכמת יונית מפני שקרובים למלכות היו. וזה לשון הרמב"ם (פי"א מהע"ז ה"ג) ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להם הרי זה מותר ללבוש במלבושם ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין: ואם תאמר כיון דמדאורייתא אסירי הנך מילי ומילקי נמי לקי עלייהו היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות ויש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות וכדאשכחן ברבי ראובן בן אצטובלי במסכת מעילה (יז.) וכהוא גברא דאיתא בפירקא דחסידי (תענית כב.) והנהו ת' ילדים שהיו לדוד שהיו מספרי קומי ומגדלי בלורית הנך נמי משום הצלת ישראל שרו להו דהוו אזלו בראשי גייסות לבעותי האויבים. ועוד יש לומר שהתורה לא פירשה דבר אלא סתמה וכתבה ובחוקותיהם לא תלכו ומסרה הדבר לחכמים והם אסרו דברים אלו לשאר בני אדם ולא ראו לאסרם לקרובים למלכות וקרא דובחוקותיהם לא תלכו יתקיים בקרובי מלכות בדברים שאינם מעלים ולא מורידים לענין קורבתם למלכות.

פיקוח נפש על העתיד

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - יורה דעה סימן רי

תשובה לכבוד אהובי מחותני ידידי וחביבי הרב המופלא ומופלג בתורה כבוד מו"ה ליב פישלס נר"ו: ע"ד קונטרסו אשר שלח אלי אשר העריך מערכה בנדון השאלה שבאה עליו מק"ק לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בענין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה או אם מותר משום דאית מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה. והמתיר רצה ללמוד מחניטה שמצינו בתורה ביעקב ויוסף וחניטת מלכים במלכי ישראל ואם כי זה היה לכבודם גם זהו כבוד המת להיות ריוח והצלה על ידו לצורך העולם. ועוד הביא ראיה מתשובת הרשב"א שהובא ביו"ד סימן שס"ג סעיף ב' בהגה"ה בראובן שצוה לבניו להוליכו למקום קברות אבותיו כו' שמותר ליתן סיד על הבשר למחר העיכול כו' הרי שמפני צורך שעה שצוה להוליכו לקברות אבותיו התיר הרשב"א לפנותו מקברו הראשון והתיר נתינת סיד עליו ק"ו כאן שהוא קודם הקבורה. ע"כ דברי המתיר:

ואלה דברי האוסר שהרי אמרו במס' ב"ב דף קנ"ה ע"א במעשה דבני ברק שאמר ר' עקיבא אי אתם רשאים לנוולו. והחכם המתיר השיב לו דשאני שם שבשביל ממון רצו לנוולו ולכן אמר להם ר"ע שאינן רשאים משא"כ כאן שהצורך הוא להצלת נפשות. כל זה הוא הויכוח שהיה שם בלונדון. ומעלתו דחה דברי שניהם בעיני ראיותיהם וכל דברי מעלתו בזה תורה הם ודברים הראוים למי שאמרם כי בודאי החניטה אינה בזיון כלל ואדרבה היא לכבודו וגם נתינת הסיד על המת אינו ניוול ולא בזיון והאריכות בזה ללא צורך וכבר ביאר מעלתו כל הצורך בזה, ודברי האוסר ודאי אם היינו אומרים שיש כאן הצלת נפשות פשיטא שיפה השיב המתיר דבשביל מה שאסר ר"ע לצורך ממון אין ללמוד איסור לצורך נפשות. ומה שהשיב כבוד מעלתו על דברי האוסר ואמר ומטונך שממקום שרצה ללמוד איסור אדרבה משם מוכח היתר שהרי בדף קנ"ד ע"ב קאמר הש"ס ואלא אי אמרת לקוחות לינוול ולינוול כו' הרי מבואר דמשום פסידא דלקוחות לא משגחין בניוול המת. והנה באמת יפה השיב מעלתו על חכם האוסר ואמנם לפי שאין אני יודע מי הוא האוסר ואולי צורבא מרבנן הוא דרכי לחפש זכות ואולי כוונתו דמזה יבואר עכ"פ שהיורשים שהם משפחת המת אינן רשאים לנוולו אף אם היה להם פסידא בזה כיון שהם קרובים וכן מפורש שם בתוס' בד"ה זוזי יהבינן וכן מפורש בח"מ סי' ק"ז סעיף ב' בהגה"ה דאם הבע"ח הוא קרובו של המת מוחין בידו שלא לעכב קבורת המת בשביל פרעון חובו ומסתמא גם בנדון שלפנינו אי אפשר לעשות דבר בהמת בלתי הסכמת קרוביו והביא החכם האוסר שאין היורשים רשאים להסכים לנוולו:

עוד הביא כבוד מעלתו ראיה מסוגיא דחולין דף י"א ע"ב וכ"ת משום איבוד נשמה דהאי ניווליה כו' הרי דלהציל הרוצח היה מותר לנוול ההרוג וכ"ת דשם ודאי הצלה הוא וכאן ספק הוא שירפאו הרופאים פעם אחרת ע"י כך, שם ג"כ ספק הוא שמא ימצא טריפה ועוד דגם ספק פיקוח נפש דוחה כל איסורין שבתורה חוץ מתלת. והאריך מעלתו בדבר זה. והנה בזה אמינא דלכאורה דברי הגמרא תמוהים דאיך קאמר משום איבוד נשמה דהאי ניווליה דאדרבה ע"י הניוול אנו רוצים להמית הרוצח ואם לא ננוולנו ינצל הרוצח דאמרין טריפה הרג. ואמנם פירוש הדברים הם כך דאם אתה אומר שלא

התירה התורה לנוולו א"כ על כרחך צותה להמיתו בלי בדיקה ולא לחוש כלל לשמא טריפה הרג יותר נכון לומר שהתורה צותה והצילו העדה לחוש שמא טריפה הרג ולא להרגו בלי בדיקה ולינוול שאם התורה התירה לנוולו אין לנו לחוש לניוולו, הא חדא. ועוד דאי אמרינן שלעולם לא יהרג הרוצח בלי בדיקת הנהרג א"כ ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח וכל מה שהוא לכבודו אין בו משום ניוול. את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש. אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות א"כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה ומשנה מפורשת ביומא דף פ"ג וכל ספק נפשות דוחה שבת ושם דף פ"ד ע"ב ולא ספק שבת זו אלא אפילו ספק שבת אחרת ע"ש. ואמנם כ"ז ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במס' חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לענין ממון שם במס' ב"ב ההיזק לפנינו אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה ואפילו רופאי האומות אינן עושים נסיון בחכמת הניתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים ע"פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה א"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימיים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל. ואני הנלע"ד כתבתי. דברי הד"ש.

שניהם, הרב מא"י וה"מלך"-האדמו"ר, זה מול זה. האדמו"ר פרץ בבכי והוריד ראשו כלפי מטה. הרב הראשי טפח על כתפו בחיבה והרגיעו. פרץ הרגשות שבליבם היה סיכום מרטיט ומרשים."

לרב הרצוג עוד נותר לשחרר את אחיו של הרבי מבעלז, הרב מבילוגריי, שהיה במעצר בפקודת המפקדה הצבאית הבריטית שאז בסוריה. כנתין פולני נחשב ל"נתין אויב" ונזקק לחקירה. רק משהבהיר הרב הרצוג למשטרה מי הוא העציר - ניתנה מיד הוראה לשחררו. עתה היה הרב יכול להמשיך לקושטא.

עם בואו יצא הרב בקריאה לגורמים מדיניים ודתיים להרתם למאמצי ההצלה. הד מידי לקריאתו התבטא בהוראתו של הפטריארך היווני-אורתודוקסי למאמיניו, לחלץ את היהודים מהתופת ולהחביאם עד יעבור זעם. הרב ביקש מהפטריארך לפעול אצל בתי המלוכה בארצות הבלקן לעזור לנתיניהם היהודים.

פגישתם של הרב הרצוג והרבי מבעלז בדמשק

בקושטא נודע לרב על מימדיה

המבהילים של השואה. בולגריה חדלה להעניק רשיונות מעבר ויציאה מארצה. רדיו לונדון דיווח (16.2.44) כי הרב הרצוג מנסה לאתר אוניה נייטרלית, שבעזרתה אפשר יהיה להוציא את הפליטים היהודיים המרוכזים בנמל קונסטנצה שברומניה ולהעבירם לתורכיה. במקביל, קיימו הרב וד"ר עליאש פגישות עם צירי מדינות רבות: בריטניה, ארה"ב, רוסיה, שוודיה, פולין, הולנד ויוון. כמו כן פעל להידוק הקשרים עם הכנסייה היוונית-אורתודוקסית, שהשפעתה היתה גדולה בארצות דרום-מזרח אירופה. באמצעות פגישות אלה הוכנה התשתית שתסייע כעבור זמן לאיירה הירשמן, נציג הוועד לפליטי מלחמה מארצות הברית, להניע את מערכת ההצלה.

נסיונות להצלת יהודי הונגריה בעזרת הוותיקן

ביוני 1944, לאחר כיבוש רומא על-ידי בעלות הברית, ביקש הרב פגישה דחופה עם האפיפיור, כדי שזה יפעל למיגור דרכי השטן הממשיך להוביל ריבואות יהודים מהונגריה למשרפות. לצורך קביעת הראיון הפעיל הרב את הקרדינל האירי מקרורי ואת הארכיבישוף הקתולי ספלמן מניו-יורק, שאליו כתב הרב במברק:

חדשות מאוחרות מאשרות, שתוכניות שטניות בדבר השמדת כל יהודי הונגריה בצורה מהירה כבר יוצאות לפועל. יותר ממחציתם, למעלה מ-400 אלף, נשלחו לכיוון לא ידוע, ופירושו של דבר מוות בטוח... אני פונה אליך

מירושלים לנקוט צעדים היסטוריים: סע לוותיקן וסייע למאמצינו. זהו קול אלקים וקול האנושות, ולקולות כאלה אסור לסרב!

משרד החוץ הבריטי היה מוכן לסייע בנסיעת הרב לרומא, אלא שזו נדחתה. מזכיר המדינה של הוותיקן, הקרדינל מליונה, הודיע כי תחילה ייועד הרב בצירות האפוסטולית בקהיר עם נציג האפיפיור למזרח הקרוב, הנונציוס יוז. הרב חש פגיעה אישית, אך מה לענייני כבוד בעת שכזו? בהתייעצות עם יצחק בן-צבי ויצחק גרינבוים החליט למחול על כבודו, ויצא עם בנו יעקב לקהיר.

בפגישה שהתקיימה ב-6.9.1944 מסר הנונציוס יוז כי דן פעמיים בבקשת הרב הרצוג בעניין יהודי הונגריה. "בואך לרומא", נאמר לרב, "יכביד על מאמצי נציג הוותיקן בבודפשט". התירוץ לכך היה שהגרמנים, שהפעילו סוכנים ומרגלים גם בקריית הוותיקן, יגלו במהירות את דבר הפגישה בין הרב לאפיפיור, ויטענו שגם רומא נתונה להשפעה ולשליטה יהודית. הגרמנים עלולים גם להגביר את מעשי נקמתם בשרידי יהדות אירופה נוכח הפגישה. הנונציוס יוז סיפר לרב הרצוג, כי במשך שיחתו עם פיוס ה-12, נצנץ בעיניו של האב הקדוש מבט מוזר מאוד. הוא עוד לא ראה דומה לו לצער עמוק. ואז הוסיף כי האב הקדוש אמר שמחוייבים לעשות כל שניתן להצלת יהודים, אבל כל דבר צריך להיות מחושב בזהירות לבל ישיג תוצאה הפוכה של המתת ישראל. וכך, בטיעונים ציניים מעין אלו, נמשכו ה"הסברים" לשתיקה הרועמת.

בידי הנונציוס היו בכל זאת כמה ידיעות חשובות עבור הרב. בהתערבות הכמורה ההונגרית נדחו הגירושים, עובדה שאושרה לרב כנכונה על-ידי ד"ר מרדכי אהרנפרייז, רבה הראשי של שוודיה, שבידיו היה חוזר חריף שהפיץ נציג האפיפיור בהונגריה לכמרי נגד הגירוש. באיטליה יצאה פקודה למנזרים להחביא יהודים. ברומא הוסתרו בבית ארבעת "האחים הלבנים" 32 יהודים במשך שנה תמימה, והיתה זו "השגחה עליונה", כלשונו של הנונציוס בהונגריה, שהגרמנים לא השגחו כי לבית מביאים אוכל ל-36 איש ולא לארבעה. בבית הכנסייה הסקוטית מצאו, לדבריו, מקלט עשרות יהודים. האחות הראשית התנגדה בתוקף לחיפוש שרצו הגרמנים לערוך במקום, בטענה שהבית נמצא בהשגחתו של האפיפיור. להפתעת הכל, הגרמנים נשמעו לה. בכנסייה אירית הצליח כומר גרמני לבלבל את הגרמנים, והוציאם מן הבית בלי שיבחנו בעשרות היהודים שהוסתרו במרתף. בקריית הוותיקן עצמה הוחבאו מאות כמרים, שנחשדו בעזרה ליהודים והיו ברשימות הגסטפו. בחצר גונדלפה, אתר הנופש של האפיפיור, מצאו מסתור יהודים, והגרמנים גמלו על כך בהוצאת כמרים אחדים להורג.

הרב קיבל את הידיעות בשמחה, אך לא הרפה מהנושא שלשמו בא לפגישה. "מה שחשוב עכשיו", אמר לנונציוס יוז, "הוא הצלת שרידי יהדות הונגריה... הייתי מציע שהאפיפיור יפנה בגלוי לעם ההונגרי, ידרוש סיכול הגירוש ויודיע ברבים שכל הפועל בכיוון זה יזכה לברכת הכנסייה, והעוזר לגרמנים דינו כליון". על כך השיב לו הנונציוס: "אעביר את ההודעה, אך להבנתי יפחד האב הקדוש כי קריאה גלויה כזו תמריץ את הגרמנים לחסל את שארית היהודים. יש להם עדיין כוח לעשות זאת, אפילו נגד רצונם של ההונגרים".

הרב ביקש עוד שהאפיפיור יתערב אצל הממשלה ההונגרית, כפי שעשו השוודים והשווייצרים, וכן אצל החברים הקתוליים בממשלה הסלובקית ואצל הנציג האפוסטולי בטוקיו, המטפל בפליטים היהודים בשנחאי. בן שיחו אישר שהאב הקדוש יעשה, וכרגיל "אינו גורם פרסום". כאן התערב בשיחה יעקב, והציע שהטיעון בו השתמשה האחות הראשית בכנסיה הסקוטית ישמש את נציגי הכנסייה הנוטנים מסתור ליהודי סלובקיה והונגריה. האם אין אפשרות, שאל, להודיע לממשלה ההונגרית שהאפיפיור מקבל תחת חסותו את הגנת יהודי הונגריה?

הנונציוס הופתע מן ההצעה, אבל גילה יחס חיובי והבטיח לפעול אצל האפיפיור ברוח זו. לכאורה היתה זו פגישה מעודדת, אבל בסופו של דבר לא יצא ממנה דבר. האפיפיור נשאר אדיש.

המסע אל שארית הפליטה

משלהי פברואר עד אוקטובר 1946, עם הפסקה קצרה בסוף מארס עד מאי, לשם מתן עדות בפני הוועדה האנגלו-אמריקנית (ראו קובץ נאומי הרב הרצוג, תעודה כז, עמ' 166-169), ערך הרב הרצוג מסע הצלה רוחני שנועד בעיקרו לפעול להשבתם של אלפי ילדים יהודים, שהוחזקו ברשות מוסדות ויחידים לא יהודים, לחיק עמם, וכן לפגוש את שארית הפליטה. במסע ארוך וקשה עבר הרב בלוויית בנו יעקב ברחבי אירופה החרבה. הוא ביקש להעזר באישי דת ומדינה, ונפגש בין היתר עם האפיפיור, מלכת הולנד, ראשי ממשלות איטליה, אירלנד, בלגיה, פולין, צ'כיה וצרפת, גנרלים בריטים ואמריקנים, נציגי אונרר"א, הגיוינט וועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארה"ב. כן ביקר הרב במחנות העקורים באיטליה ובגרמניה, כדי "לחבוש את פצעי נפשם המרה עליהם עד מאד", כלשון הרב.

בדרכו לאירופה ביקר הרב בשליחות היישוב במחנה עצורי אצ"ל ולח"י בסמבל שבאריתריאה (26-28 בפברואר). לסמבל ולמחנות נוספים באפריקה גרשו הבריטים מאז שלהי 1944 אנשי אצ"ל ולח"י כדי להרחיקם מזירת מאבקם בארץ ישראל. שליחות הרב נועדה לחקור תקרית דמים שאירעה במחנה חודש קודם לכן, ובה נרצחו שני עצירים ונפצעו 12 מהם, ע"י המשמר הסודני של המחנה. הרב נפגש עם העצורים ועודד את רוחם. בפגישה עם מפקד הכוחות הבריטים במזרח התיכון, בקהיר, הוא הצליח להשיג את החלפת המשמר הסודני במשמר בריטי (ראו להלן בקובץ נאומי הרב הרצוג, תעודות כח-לא, עמ' 169-182).

פגישה עם האפיפיור

תחנתו הראשונה של הרב הרצוג במסעו באירופה היתה קריית הוותיקן. האפיפיור היה צריך לתת את הסכמתו למבצע הצלת הילדים. השיחה בין השניים התנהלה בארבע עיניים ונסובה על שיקום העולם והתקנת סדר חדש על יסודות רוחניים. הרב הרצוג הסביר את הפסוק ביחזקאל "ונתתי לכם לב חדש", שבו השתמש האפיפיור בדרשתו לאומות העולם. "משמעות הלב", אמר הרב, "היא שרק אם תהיה הכנה נפשית מצד האנושות תהיה היא מסוגלת לקבל את הברכה". בפגישה קרא הרב לאפיפיור לכפר על חטאי הנצרות כלפי היהדות על-ידי טיפול בבעיית היהודים. הרב הרצוג הדגיש כי עתה, משתמו הזוועות, צריך להחזיר את

הילדים אל חיק היהדות. "כל ילד", אמר הרב, "פירושו בשבילנו אלף ילדים, לאחר האסון הגדול שפקד את האומה היהודית".

האפיפיור גילה עניין, אך פניו היו חתומות וקרות כאבן. רק משהר"ם הרב את קולו והחריף את התבטאויותיו, זע משהו בפניו של פיוס ה-12. הוא ביקש מהרב שיכין לו תזכיר מפורט, ואז ידון בכל כובד הראש בבעיה. בסיומו של עניין נתן האפיפיור לרב רשות לבקש את סיוע הוותיקן בכל עת, בתנאי שהוא עצמו יטפל בבעיית הילדים.

מעתה ינדוד הרב על פני אירופה כולה ויחזה במו עיניו בבית הקברות היהודי הענק. עם בנו יעקב ישגר לרבנית מכתבים ספוגי דמע, ובהם תיאורים על החוויות הקשות שעבר.

בחלקו השני של המסע, שהחל במאי 1946, כבר היתה לרב תמונת מצב ברורה. לפי אומדנו, הוחזקו כעשרת אלפים ילדים יהודיים במוסדות קתוליים ואצל משפחות נכריות. עמדו בפניו שתי בעיות - האחת, להשיג רשימות מעודכנות של הילדים; והשנייה, למצוא גוף יהודי בעל סמכות משפטית שיוכל לשמש אפוטרופוס חוקי לילדים. אי לכך דרש הרב מהממשלות השונות לפרסם חוק המחייב מוסדות ויחידים ברישום הילדים שתחת חסותם, ובציון אמונתם הדתית. כאפוטרופוס על הילדים הוחלט לקבוע את הקהילות היהודיות בתוספת לוועדים יהודיים מיוחדים שיוקמו לשם כך, שלהם תהיה זכות לדרוש להעביר את היתומים לחסותם.

למממן העיקרי באחזקת הילדים נקבע הגוינט. בנוסף החליט הרב לפנות ליהודים אמידים באירופה. הרב הרצוג עמד גם על מצוקתם של העקורים במחנות. מטרתו היתה להקל על מצוקותיהם הכלכליות והרוחניות, וכן לשנות את יחס השלטונות אליהם.

תחנתו הבאה של הרב היתה צרפת, שם התלווה אליו הרב ח"י מישקובסקי, שבמסירות נפש בכה על אנקת כל יחיד מן הניצולים וחלומה היה להביא את הילדים לא"י כדי לכוון בה דור של תורה. ארבעה גופים ריכוזו בצרפת את הטיפול בנושא הילדים היהודיים:

1. אונרר"א - מוסד יהודי עולמי לטיפול בפליטים יהודיים.
2. ועד יהודי צרפת - נציג מקומי של ועד ההצלה של אגודת הרבנים בארצות הברית.
3. מוסד של האדמו"ר מליובאוויטש, הרב שניאורסון.
4. קבוצה בראשותו של השופט העליון ליאון מייס, שטיפלה בהיבטים המשפטיים של בעיית הילדים היהודיים. זו עמדה בקשר הדוק עם הקוזור (cosor), ועד ממשלתי לא יהודי שפיקח על כל יתומי המלחמה בצרפת. הקוזור דיווח שמספרם של הילדים היהודיים נע משבע מאות ועד אלפים אחדים.

הרב הרצוג נפגש עם אנשי הקוזור, ואלה הבטיחו להמציא לוועד יהודי צרפת את רשימת יתומי המלחמה היהודיים, וכן לעזור בכל הדרכים האפשריות להוצאת הילדים מסביבתם הנוצרית. הוא נפגש עם ראש הקוזור, שהיה מראשי הרזיסטאנס,

=א=

מְקוֹמוֹ זִמְנֵו

זמן חבורו של "פענח רזא" לר' יצחק בר' יהודה הלוי, נקבע על ידי החוקרים לסוף המאה ה"ג. מתוך כתה"י אשר עלה בידי להשיגם¹ וכן מתוך הנדפס יש סמוכין לדעתם. בנדפס מובא הרבה פעמים מספר הג'ן² ובכתב-היד הבודליאני עוד יותר³ וספר הג'ן נכתב לא קודם משנת 1250, כן מובא בשם האופיצ'אלים⁴ ומשפחת האופיצ'אלים פעלה באמצע המאה ה"ג, ולפי דעת צדוק הכהן התוכח ר' נתן האופיצ'אלי עם האפיפיור גריגוריוס העשירי, בשנת 1273, או בשנת 1274.

ולהלן, כאשר נצליח לזהות את רבו, אשר אותו מזכיר תכופות, אזי בטח נוכל להגיד בצדק שתקופתו היא סוף המאה ה"ג.

Rabbi Dovid Rofeh D'pumis, author of Tzemach Dovid and a descendant of the Aruch, met with Pope Paul the IV and succeeded in convincing him to rescind decrees against the Jews.

Indeed, he dedicated his sefer to Pope Sixtus the Fifth

רבה של תל אביב, הרב ישראל מאיר לאו, היה הראשון שנפגש במסגרת תפקידו כרב הראשי לישראל עם האפיפיור יוחנן פאולוס השני. במפגש זה הסתמך הרב לאו על פסיקתו של הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל, מנהיג הציבור החרדי-ליטאי, שאמר כי יש להידבר עמו מחשש לפגיעה ביהודי העולם ומשום דרכי שלום.

מאז נפגשו עם מנהיגי הנצרות גם הרבנים הראשיים הקודמים, ולפי פסיקת הרב עובדיה יוסף זצ"ל ענד הרב שלמה עמאר שרשרת שעליה תליון של לוחות הברית, כאות נגדי לסמל הנצרות. על אף התקדימים, פולמוס חריף התעורר לקראת ביקורו של האפיפיור הנוכחי והמפגש שלו עם הרבנים הראשיים, הרב דוד לאו והרב יצחק יוסף. הרב דוד לאו התייעץ לפני הביקור עם הרב אהרון לייב שטיינמן, מנהיג הציבור הליטאי. כאמור, קבלת הפנים אכן התקיימה, למרות שרוב הרבנים החברים במועצת הרבנות הראשית העדיפו שלא להשתתף.

שתי וערב

רמ"א יורה דעה סימן קמא סעיף א

אבל אותן שתולין בצואר לזכרון, לא מקרי צלם, ומותר.

ובש"ך שם ס"ק ו: אבל שתי וערב שתולין בצואר כו' היינו בידוע שלא השתחוה לו (ואתא לאשמועין דל"ת דכיון שתולין אותו בצואר מיד נאסר), הא לאו הכי לא גרע מאם מצא כלים שעליהם צורת עכו"ם דהכלים אסורים אם הם מכובדים: דכיון שדרך לעבוד אותה הצורה חיישין שמא נעבדו הכלים כדלקמן סעיף ג, והכא נמי איכא למיחש להכי ובעכו"ם עצמו אין לחלק בין מכובד לבזוי דדוקא בכלים אמרינן דעל המבזים ודאי לנוי הכלי נעשו משא"כ הכא, ומצאתי בהר"ן פרק כל הצלמים וז"ל: כתב הרשב"א דבזמן הזה שחוקקים חקק בכלים ומציירים בהם שתי וערב ודמות מניקה אף המוצא אותם הכלים אסורים, ע"כ.

חכמת אדם שער איסור והיתר כלל פה

וכן צורת שתי וערב שעומד על הדרכים דינו כעבודה זרה שהרי מכבדין אותן ולוקחין הכובע ומשתחווין להם. אבל צורת שתי וערב שתולין על הצואר לא נעשה רק לזכרון ולא נקרא צלם ומותר ונראה לי דאין חילוק אם תלוי עליו אדם או לאע ומכל מקום השרים והכהנים שיש להם שתי וערב בבגדיהם או על צוארם יש להחמיר שלא להשתחוות להם או להסיר הכובע לפניהם רק בדרך שאינו נראה או שישתחוה ויסיר הכובע קודם בואו אצלו דלענין השתחויה חמיר טפי ומכל מקום אם אי אפשר בענין אחר יש מקילין גם בזה הואיל וידוע שגם העכו"ם אין מסירים הכובע ומשתחווים לצלם רק להשר (סימן ק"נ ובתרומת הדשן סימן קצ"ו שמחלק בזה).

איסור חניפה

שו"ת משנה הלכות חלק י סימן רפד

להחניף אנשים שמותר להם

והנני לנצל את הגליון בדבר השיחה אשר בו נדברנו באחת השיחות שיח שפתותינו דמותר להחניף לתלמידו ומעכ"ק על לשאול המקור לזה ואמרתי אז מזכרוני שכ"כ באור צדיקים למהר"ם פפירש ז"ל, ועוד ובבואי הביתה העיר לי עיני ונזכרתי עוד דמקור הדברים הם בס' ארחות צדיקים שער החניפות וז"ל ויחניף אדם לאשתו מפני שלום בית וכן לבע"ח שלא ילחצנו ולרבו שילמדנו תורה ומצוה גדולה להחניף לתלמידיו ולחביריו כדי שילמדו ושישמעו לדבריו לקבל תוכחה לקיים המצות וכל כל אדם שהוא סובר שימשיכוהו אליו שישמעו לו לקיים המצוה ואם יבא אליו בכעס לא ישמע לו אלא בחניפות יקבל תוכחתו מצוה גדולה להחניף לו כדי להוציא יקר מזולל כי יש אדם שאינו מקבל תוכחה בגערה אלא בנחת שנאמר דברי חכמים בנחת נשמעים ויש שצריך גערה שנאמר תחת גערה במבין ויש במלקות וכו' ויש אפילו בהכאות לא יועיל ואין לו תקנה אלא תגרשהו עכ"ל.

ובראשית חכמה שער הקדושה פ"ב וז"ל מצאתי כתוב בספר מדבר בדרכי חסידות ז"ל ג' יש מחניפין להם אשתו משום שלום בית לבע"ח שלא ילחצנו לרבו כדי שילמדנו תורה ומצות, ומצוה גדולה להחניף לתלמידו וכו' ובספר פלא יועץ אות חנופה הביאו וסיים וכל כי האי התירו חז"ל אצל אשתו משום ש"ב ולרבו כדי שילמדנו תורה וגם מחניפין לרשעים מפני דרכי שלום ופלא שלא הביא להחניף לתלמידו והוסיף להחניף לרשעים כי זה באמת במחלוקת שנוי' בגמ' ברכות י"א ע"ב ובסוטה מ"א ע"ב א"ר ר"א כל המחניף לחבירו סוף נופל בידו ובגליון שם ציין בע"י איתא המחניף לרשע ועיין בתוס' שם ד"ה כל המחניף לחבירו דבמקום סכנה מותר ובגהש"ס ציין למג"א סי' ק"ג וצ"ל דהכונה מפני דרכי שלום ואם לאו יהי' סכנה בדבר וצ"ע.

והנראה דתרי עיני נינהו דלאשתו ולרבו ולבע"ח מותר להחניף אם רואה שצריך לו ואם חושב שאין צריך לו ודאי לא יחניף וכ"ש לרשעים ושם ליכא סכנה לא יחניף להם והמחניף לו יפול בידו אבל לתלמידו מצוה להחניפו וכן לחבירו לא זה

שמותר אלא מצוה להחניף וכנראה אפילו באפשר זולתו ומדויק בזה לשון הראשית חכמה שכתב ז"ל ג' יש שמחניפין להם לאשתו משום ש"ב לבע"ח שלא ילחצנו לרבו כדי שילמדו תורה ומצות, ומצוה גדולה להחניף לתלמידיו ולחבירו וכו' והנה התחיל בג' שמחניפין להם וסיים בחמשה או ששה שהרי הוסיף תלמידו וחבירו וכל אדם ולפמ"ש אחי שפרי דהני ג' מותר להחניף ואם אפשר זולתן שלא להחניף אסור דבהני נמי גדר של חניפה הוא אלא שמותר מהטעמים שביאר אבל בתלמידו וחבירו מצוה הוא להחניף שילמוד תורה וצ"ל דבכיון שינה הראשית חכמה לשון הארחות צדיקים (שמינה העתיק הדברים) דהארחות צדיקים לא כתב ג' אלא כתב כל הני והראשית חכמה כתב ג' ובזה יש לישב קצת הא דלא הביא הפלא יועץ מהא דמצוה להחניף לתלמידו וחבירו דמאיסור והיתר מיירי ולא ממצוה, ועיין ס' מעלות ומצות המעלה השתים עשרה בסופו.

אלא שבס' אור צדיקים למהר"ם פאפירא"ש סי' כ"ד הל' דרך ארץ אות כ"א כתב ז"ל מותר להחניף לשלשה לאשתו מפני דרכי שלום ולרבו כדי שילמדו תורה ולחבירו כי שילמדו וישמעו דבריו וגם הרב לתלמיד מותר להחניף ע"כ. ולכאורה צ"ע שכנראה עירבב הדברים ולא חילק בין מצוה למותר רק כתב בכולהו מותר להחניף ולפ"ז גם קשה שהתחיל בשלשה וסיים בארבעה, וגם צ"ע אמאי השמיט שמותר להחניף לבע"ח שכתבו כולהו משום שלא ילחצנו.

איברא דלכאורה צ"ע אמאי מותר להחניף לבע"ח הרי קי"ל דאפילו אם לא הי' רגיל להקדים לו שלום אסור להקדים לו וכמ"ש בגמ' ע"ה ע"ב ובש"ע טויו"ד סי' ק"ס ס"י וסי"א וע"ש ברמ"א סכ"ג דכל טובת הנאה אם אינו רגיל בלאו הכי אסור לעשות וצ"ע ועיין ט"ז שם סקכ"ב ובנה"כ שם ואולי מהאי טעמא השמיטו האור צדיקים וצ"ל דהם ס"ל כיון שמחניף ליה ולא מהנהו בזה כלום מותר שלא ילחצנו הבע"ח דבסתם הי' אסור וצ"ע.

ולא אכחד מאתי דבארחות חיים להרא"ש אות ק"ג כתב ז"ל אל תפתה את חברך בשפתי חלקות ובחניפות ואל תדבר בלב ולב עכ"ל ומשמע לכאורה דס"ל דאסור להחניף חבירו וכבר הארכת בזה בפ' דרך ישרה על הארחות חיים שם וכתבתי בתרי אנפי או יאמר דדוקא לפתות דרך פיתוי ושקר אסור כמ"ש הט"ז דכל פתוי הוא בשקר ולרעה כמו כי יפתה בתולה אבל חניפה בלי פיתוי מותר, הפן השני דהרא"ש בהא דאל תפתה מיירי שרוצה לפתותו לדברי רשות וזה אסור אבל הארחות צדיקים ודעימיה מיירי לדבר מצוה וכמ"ש ומצוה גדולה להחניף לתלמידיו וחבירו כדי שילמדו ושישמעו לדבריו לקבל תוכחה וזה מותר וצ"ע.

מנשה הקטן

אגרות וכתבים הגר"י הוטנר

ועי

אגרות וכתבים

קפח.

ח' תמוז תשי"ט.

אהובי חביבי,

... זאת ועוד אחרת. מכיר אני היטב את טבע ה"בן אדם" ששחקק לו השעה, ועלה לגדולה. והוא רגיל לבני אדם מכתירים אותו וחונפים לו בפניו, ושלא בפניו, בזמן שמקוים שהדברים יגיעו אליו. בקיצור, מכיר אנכי היטב את טבע האדם הרגיל בחניפה מצד הזולת. בסתר לבו של אדם כזה נמצא חשד של חניפה על כל המתקרב אליו. ואני, כמה נפשי בוחלת בחניפה ולהיות נחשד על החניפה חלילה. ועל כן עד כמה שלא ראיתי ושלא שמעתי שום הבעה של רצון להפגש אתי, אי אפשר לי לזוז ממקומי אפילו כמלוא נימה. בודאי אם היה ... אדם גלמוד וחלש, הייתי מחוייב לילך לקראתו, ולהיות משכיל אל דל. אבל אדם החי באווירה של שררה (עובדא בעבר ותקוה בעתיד), אז זה ממש כנגד הדין, אם אני אראה השתדלות של חזרה אחרי.

באהבה,

יצחק

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן נא

בענין לכבד באיזה כבוד בביהכ"נ לאחד שהוא מעוברי עבירה והרבים צריכים לו לרפואה וכדומה טבת תש"כ. מע"כ ידידי הרה"ג מוהר"ר שמעון אריה עקשטיין שליט"א.

הנה בדבר רופא יהודי מהמפורסמים שבמדינה שרבים צריכים לו להיות בהתקרבות אתו והוא איש בעל מדות רחמים וצדקה באופן גדול וגם עושה הרבה טובות לעניני הקהלה, אבל הוא נשוי נכרית ומטעם זה אין מכבדין אותו בביהכ"נ בשום כבוד והרופא רואה בזה התרחקות מהקהל ומדוכא מאד מזה ולכן רוצים כתר"ה וראשי העיר לכבדו לפעמים בפתיחת וסגירת הארון וכדומה. וגם הוסיף כתר"ה להעיר שמצד הקפדתו על אנשי העיר ברור שרק כל זמן שאמו הזקנה שהיא שומרת תורה בחיים עושה מה שעושה לטובת הקהל אף שמקפיד עליהם ואחר חייה יתרחק מן הקהל ויהיה הפסד גדול להקהל בכלל וליחידים בפרט ורוצה כתר"ה לידע דעתי בזה.

והנה עיקר הנידון בזה הוא משום איסור חניפה שיש במה שיכבדו אותו בדברים שאין מן הראוי לכבד לבעל עבירה כזו, דמצד עצם ענין פתיחת וסגירת הארון להניח לבעל עבירה ליכא שום איסור. ואף לקרא לתורה אם הוא רק בעל עבירה לתיאבון ליכא איסור בעצם אם איננו כופר, דכופר ומומר להכעיס יש לאסור בעצם משום דאין כוונתם ללמד תורת ה' בקריאתם והוו דבריהם בקריאתם רק כקריאת דברים בעלמא לא כקריאת דברי התורה תורת ה'. ועיין ברמב"ם פ"ו מיסוה"ת ה"ח בס"ת שכתב אפיקורס ששורפין אותו עם האזכרות שבו כתב הטעם מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו אלא שהוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם, והא אין לפרש דכוונתו דשמות שנכתבו שלא לשמן מותר לשורפן דהא ודאי כשישראל כשר כתב ס"ת שלא לשמן אסור לשרוף דאף שם שנכתב על כלי כתב שם בה"ו שגונזין אותו ואם התיך כלי מתכות שהיה כתוב עליו השם הוא לוקה, אף דלא כתבו לשמו דקדושת השם. דהא אף בכתבו לקדושת השם איתא בערכין דף ו' דשם שלא במקומו לא קדוש ופרש"י בלשון ב' שלא קדיש השם ומ"מ צריך גניזה. ונראה שאף ל"ק דרש"י שפי' אינו קדוש אלא מקום השם ואותה חתיכה תיגזז נמי אין כוונתו שנקדש ממש השם, אלא שלהאיסור הנאה קורא שנקדש כיון שהוא מצד קדושת השי"ת בעצם לא מצד קדושת אותיות אלו דהרי אסור אף בשמות שלא נכתבו בקדושה, ופי' ב' לא פליג בדיון אלא בפירוש אינו קדוש שהוא על הקדושה ממש שכותב אף לשם קדושה שלא במקומו לא קדיש, ומ"מ נאסר מצד קדושת השי"ת בעצם. וכדמצינו שאף אדכרתא דנכתבו בשטרות שודאי לא כתבו הסופרים לשם קדושה והיה אסור לאבדם בר"ה דף ח'. אלא כוונת הרמב"ם הוא דכיון שאינו מאמין ומעלה בדעתו שזה כשאר כל הדברים הוא כלא כתב שם כלל אלא אותיות בעלמא ולא כתבו לחשיבות שם כלל, שלכן לא נתקדש אף לחשיבות שם על אותיות אלו יותר מעל אותיות אחרות ואין להם חשיבות שם כלל. וא"כ יש למילף שגם בקריאה לא נחשב מה שקורא לחשיבות קריאת תורת ה' כיון שאינו מאמין בזה ומעלה בדעתו שהם דברים בעלמא. אבל לפתיחת וסגירת הארון וכדומה אין שייך בזה שום איסור בעצם. אבל כיון שהוא דבר שמכבדין בזה ואין מן הראוי לכבד לבעלי עבירות בזה נמצא כשמכבדין אותן בפתיחת וסגירת הארון וכדומה הוא חניפה שאסור כמפורש בסוטה דף מ"א.

אבל א"כ יש לדון בזה בדבר חדש. דהנה בתוס' שם ד"ה כל כתבו יש לפרש שלא במקום סכנה אבל במקום סכנה מותר והביאו ראייה מהא דנדרים /דף כ"ב/ שהרוצח שאל לעולא יאות עבדי השיב לו אין ופרע לו בית השחיטה וחשש דלמא ח"ו אחזקית ידי עוברי עבירה וא"ל ר' יוחנן נפשך הצלת עיין שם שלכאורה תמוה טובא הא פשיטא דמ"ש מכל האיסורין שמותרין לעבור בשביל פ"נ וכי האיסור להחניף היה שייך להסתפק שיהיה יותר חמור משבת ומאכלות אסורות שהוצרכו התוס' לחדש והוצרכו לראיה. ובשלמא על עולא שהיה חושש דלמא היה אסור אפשר שלא מצד איסור החניפה אלא משום שהיה זה באיסור רציחה שהדין בו יהרג ואל יעבור לכן היה סבור אולי גם זה שיתחזק הרוצח ע"י דבריו שלא לחוש על איסור רציחה שעשה הוא גם כן מאביזרייהו דרציחה משום שאולי יבא מזה לרצוח עוד, והשיב לו ר' יוחנן שלא נחשב זה מאביזרייהו דרציחה והיה מותר בשביל הצלת נפשו. אבל לתוס' שעל איסור חניפה הסתלקו והוצרכו להראיה משם תמוה טובא.

ולכן צריך לומר דהוא רק בחנופה לומר על דבר רע ואיסור שעשה שיאות עבד שנמצא כאומר שאין זה דבר איסור, ולומר דין שקר סברי כמהרש"ל ביש"ש ב"ק דף ל"ח שמחוייבין למסור ליהרג ולא לשנות הדין דשינוי הדין ח"ו הוא ככופר בתורת משה מפי ה' אף שהוא רק דין בעניני ממון דלכן כיון שהשרים שאלו בפרטיות על כל דין ודין שור של ישראל שנגח לשל עכו"ם ושל עכו"ם לשל ישראל הוכרחו לומר האמת על קדושת השם עיין שם, ולכן היה מקום

לומר שאף לומר להרשע שיאות עבד הוא כאומר שהיה מותר שנמצא שהוא משנה הדין שע"ז הרי הדין שיהרג ולא יעבור, והוכיחו התוס' מהא דעולא שמותר במקום סכנה. והטעם כיון שאינו אומר שהוא מותר אלא שיאות עבד אין בזה אמירה שהוא דבר מותר אלא הכוונה אף על פי שהוא דבר אסור שאסרה תורה לא מזלזלו בשביל כך משום שיאות עבד לדעת אנשים כמוהו ולא הרג בעלמא בלא טעם. ולכן אף שבלא סכנה אסור משום שנדמה כמסכים שהוא מותר, אינו מחוייב למסור נפשו על זה.

וא"כ אפשר שכל איסור חנופה הוא רק בכגון זה דהוא כהסכמה על האיסור ועל דין שקר כהא דאיתא התם /סוטה דף מ"א/ באגריפס שאמרו לו אחינו אתה שנמצא שאומרים שכשר למלכות, שאם היו אומרים כן בפירוש היה זה בדין יהרג ואל יעבור, לכן אף שלא אמרו בפירוש שהוא כשר דיש לפרש דכוונתם שכיון שאחינו אתה במצות, כדפי' התוס' ביבמות, איננו מקפידים מלעבדך כמלך אף אם אינך כשר למלכות, ולכן לא היו מחוייבין למסור נפשם ע"ז אבל מ"מ עברו איסור חנופה שבדבריהם החזיקוהו שישאר במלכותו ואף אם גם בלא דבריהם היה נשאר במלכותו מ"מ אסור להחניף בדבר שהוא כהסכמה על מה שנעשה שלא כדין תורה. ואף שלא היו מחוייבין למסור נפשם נענשו משום דלא היה להם לירא שיהרגו גם אם לא היו אומרים כלום אלא היו שותקין אף אם היה חשש שירחקם ולא יהיה דעתו נוחה עם החכמים שמחמת זה היו רשאים לשתוק כדכתבו התוס' מ"מ כיון שלא היה חשש הריגה היה אסור להם להחניף. וניחא מש"כ התוס' /סוטה דף מ"א/ וזהו עונש החנופה בדבר עבירה שמחניף לחברו מחמת יראתו מפניו ואינו חושש על יראת הקדוש ברוך הוא ועושה עין שלמעלה כאילו אינה רואה עיין שם שלכאורה אם אדם ירא מאדם שלא יהרגו מותר לעבור וגם בחנופה הא כתבו בסמוך דמותר במקום סכנה ולא הוי בזה כעושה עין שלמעלה כאילו אינה רואה משום דאדרבה כך צוה הקדוש ברוך הוא שנירא מהאדם ולא ניחוש אז ליראת הקדוש ברוך הוא מלעבור על דבריו, אלא כוונתם דלא היתה היראה מאגריפס שלא יהרגם אלא שירחיקם ולא יהיה דעתו נוחה מהם שמצד יראה כזו אסור לעבור על איסורין וחנופה.

וכן הא דאמר ירמיהו הנביא לחנניה אמן כן יעשה ה' היה זה חנופה מטעם שירמיהו היה יודע בברור שניבא חנניה בשקר והי"ל לומר לחנניה תיכף שהוא שקר ולא לומר על דברי שקר אמן שנדמה כמסתפק ח"ו בנבואתו האמתית כדפי' מהרש"א בח"א, ואף שגילה ירמיהו בדבריו שאינו מאמין לנבואת חנניה נגד נבואתו האמתית מ"מ בלשון אמן כן יעשה שאמר היה כלשון המסתפק שזה הוי חנופה.

וכן לומר לנבל נדיב ולכילי שוע היא חנופה שבהמקצת צדקה שעושה יצא ידי חובת צדקה עד שנקרא גם נדיב שהוא שלא כדין התורה, ואיסור ממש שמשקר בדין ליכא משום שאפשר שאף שלא יצא ידי חובתו בצדקה קוראו נדיב בשביל הצדקה שעשה שזה הוי ענין נדיבות עכ"פ, אבל נדמה מזה שמשבחו שיותר לא מחוייב שלכן הוא באיסור חנופה. ומתיר בעוה"ז שיש לחוש לסכנה כיון שאינו משקר לשנות הדין ממש אלא רק נדמה מלשונו שהוא רק חנופה שהותר מפני פ"נ. ומה שהוצרכו האמוראי /סוטה דף מ"א/ ר' יהודה בר מערבא ור' שמעון בן פזי לחדש, הוא להתיר אף שהוא חשש רחוק לסכנה שהקרא החשיבה זאת לסכנה והתירה בעוה"ז. וקשה קצת על התוס' /סוטה דף מ"א/ שלא הוכיחו מכאן שבמקום סכנה מותר, ואולי שלא נימא שהוא מטעם אחר כיון שחשש הסכנה הוא רחוק טובא. ואולי סברי שר' לוי אסור גם בעוה"ז דמה שפליג הוא גם על הדין ולא רק על פירוש הקרא דכראות פני אלקים שלכן צריך למילף מקרא דלא יקרא לנבל נדיב, וכיון שר' לוי אסור היה מקום לומר דאסור גם במקום סכנה, לכן הביאו מעולא ור' יוחנן שלא מסתבר להו שר' לוי יפלוג גם עליהו אלא שפליג משום דלא מחשיב זה דבעוה"ז לסכנה בסתמא, ולכן במקום סכנה ממש כהא דעולא מודה שמותר.

וכן הא דיעקב דאמר לעשו כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלקים שהוא ג"כ כשיקר הדין שהרי אסור להסתכל בפני אדם רשע ואיך שייך ליהנות מזה. אבל הוא רק בדין חנופה משום שכוונתו על הפיוס והרצון שנעשה בראיית פניו כדמסיק ותרצני אבל חנופה עכ"פ הוי, והיה מותר משום שמותר בעוה"ז לרשב"ל. וכן הא דאומר לרשע צדיק אתה הוא חנופה משום שג"כ נדמה שאומר על מעשיו שהוא בצדק ובדין, אבל כיון שאינו אומר על איזה דין מיוחד אין בזה משקר ממש בהדין אלא הוא בדין חנופה, שלכן היה מקום להסתפק שיהיה אסור אף במקום סכנה והוצרכו התוס' להוכיח שמקום סכנה שרי.

אבל להחניף בעינים שלא שייכים לומר שהוא מסכים להאיסורים ודברים הרעים שעושה אפשר שליכא איסור כלל כגון לשבח בפי' ובחכמתו בעיני העולם ובמדותיו אף אם מגזמים מעט משום שצריכים לו אפשר ליכא איסור כיון שאין זה

כאלו שבגמ'. וכן הוא לכבדו בפתיחת וסגירת הארון וכדומה שהוא רק ענין כבוד בעלמא ולא נראה מזה שום הסכם למעשיו הרעים, כי להכל ידוע על מה מכבדים לו שהוא בשביל שרבים צריכים לו ויש לו גם מעלות הרבה במעשיו שבין אדם לחברו שראוי לכבדו בשבילם אך שבדברים שבביהכ"נ הנהיגו שלא לכבד לבעלי עבירה כזו שנשואין לנכריות שהוא כפי הראוי וכשיכבדו לזה יהיה זה לחניפה על שצריכין לו, עכ"פ כיון שאין בזה שום שייכות להסכמה למעשיו וגם הוא ידוע שאין מסכימין למעשיו אך שמכבדין אותו בשביל שהוא רופא מפורסם ושצריכים לו אין זה בכלל החנופה שאמרינן בסוטה.

ולכן אף שגם מזה צריך להתרחק אף מחנופה כזו, שהוא כשמשבחו יותר ממה שהוא ראוי, כי לשבחו במה שהוא ראוי באמת ודאי ליכא איסור דרך בעכו"ם נאמר לאו דלא תחנם לא תתן להם חן בע"ז דף כ' אבל בישראל אף בעוברי עבירה ליכא איסור זה אבל לשבחו ביותר יש להתרחק, ואולי יש גם איסור בדבר לא רק מצד מדבר שקר תרחק אלא גם מצד חנופה, דמצד שקר כיון שהוא לכוונת שלום אין לאסור כהא דכתובות דף י"ז, וא"כ גם לכבדו בפתיחת וסגירת ארון שאין בזה ענין שקר נמי אולי יש איזה איסור מצד חנופה. אבל כיון שאין איסורו ברור ויותר נוטה שאין בזה איסור אלא מעלה טובה הוא להתרחק אף מחנופה כזו יש להקל אם רואה כתר"ה וראשי העיר אשר יש צורך גדול להקהל ולאנשי העיר שיכבדו אותו באיזה דבר בביהכ"נ כהא דפתיחת וסגירת הארון וכדומה. אבל לקריאה בתורה אין להתיר מטעם שכתבתי לעיל. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין.

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן מג

שני תשובות בענין איסור לילך לאסיפה עם נוצרים בענייני התקרבות באמונה והתחברות עמם. א' י"ט אדר ראשון תשכ"ז מע"כ ידידי הנכבד מהר"ר דובער לאנדער שליט"א הנה בדבר שכתר"ה הבטיח לבא למקום שיתאספו בכ"ג אדר א' קאטאליקן ופראטעסטאנטן /קטולים ופרוטסטנטים/ יחד עם בני" מחברי סינאגאג קאנסול וגם חברים רבנים מהסתדרות הרבנים, אף שמה שידבר כתר"ה יהיה במילי דעלמא, פשוט וברור שהוא איסור חמור של אביזריהו דע"ז אשר פשטה המגפה עתה בהרבה מקומות ע"י יזמת הפויפסט /האפיפיור/ החדש אשר כל כוונתו הוא להעביר את כל היהודים מאמונתם הטהורה והקדושה ושיקבלו את אמונת הנוצרים, שיותר נוח להעביר באופן זה מבאופן השנאה והרציחות שהשתמשו הפויפסטן שלפניו, ולכן כל מגע ומשא עמהם אף בדברים בעלמא ועצם ההתקרבות הוא אסור באיסור החמור דהתקרבות לע"ז, ויש להחשיב זה גם באיסור מסית ומדיח, שאף אם כתר"ה ועוד רבנים שילכו לשם יזהרו בדבריהם וגם לא יחניפו להכומרים ואמונתם כמו שמחניפים הראבייס המסיתים ומדיחים מרעפארמער וקאנסערוואטיוון /מרפורמים וקונסרבטיבים/ ילמדו מזה הרבה אנשים לילך לדרשות המיסיאונערן /המסיונרים/ וכדומה, וכן אין לכת"ר לשלח אף במכתב לשם מה שהיה חושב לדבר כי כל פגישה עמהם הוא סיוע למזימתם הרשעה ביותר. וכן אסור להשתתף בשום אופן באספות כאלו ששמעתי שרוצים לעשות בבאסטאן וברומא וכל המשתתף עמהם יהיו מי שיהיו הם נחשבים למסיתים ומדיחים את כלל ישראל, דמה שעמלו המיסיאונערן של הקאטאליקן כל השנים ולא עלה בידם רק מעט דמעט, ח"ו ע"י רבנים חסרי דעת כאלו שרוצים להשתתף עמהם אפשר שישתמדו ע"ז הרבה יותר, ואין טוענים למסית לומר שלא נתכוין לזה ויתחייבו בנפשם ח"ו בזה ובבא.

ולכן לא ישגיח על מה שלא יקיים הבטחתו לבא לשם ולדבר כי אדרבה אולי ע"ז שכתר"ה לא ילך מצד האיסור גם אחרים לא ילכו ויהיה בכלל מזכי הרבים. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין.

ב' בע"ה ט' אדר שני תשכ"ז מע"כ ש"ב ידידי וחביבי הגאון הגדול המפורסם מרביץ תורה ברבים מהרי"ד סאלאווייציק שליט"א. שלו' וברכה כל הימים.

בדבר אשר איזה רבנים מהצעירים נלכדו בפח של ראש הכומרים בוואטיקאן בשם המועצה האקומנית (עקומענישן ראט), אשר כוונתו הוא להעביר כל היהודים לאמונתם ח"ו והקראדנאלן והבישאפן /והקרדינאלים והבישופים/ נצטוו ממנו לעשות התחברות בין הכומרים ובין הרבנים בוועדות (בקאמיטעס) בכל מקום ומקום וגם בהתכנסויות (קאנווענשאנס), והצליח מעשה שטן שנתחברו לזה איזה רבנים בהוראת היתר שלא ידברו בעניני אמונה אלא בעניני חברה (סאציאלע אנגעלעגענהייטן), אשר לבד שכמעט כל הדברים הם עניני דת שלהכומרים הוא השקפה אחרת, ולבד שכל כוונתם הוא רק לבא ע"י זה לעניני אמונה, הנה פשוט שעצם ההתחברות עמהם אף לדברים בעלמא הוא דבר אסור בכל עת ועידן, וכ"ש עתה שבא זה מעצה הרשעה של ראש הכומרים שאסור, וכדחזין שהעתונים מתפארים מזה שכבר הוא כבאו לשיווי אמונה ודעות ולהתפלל יחד וכדומה, וכבר שאל אותי אחד מרבנים הצעירים אשר נשלח מהסתדרות הרבנים לדבר בכ"ג אדר א' שהיה כעין התכנסות בנוא יארק מחבור הכומרים להבדיל עם רבנים אם מותר לו ללכת לשם באשר שבישיבה ההיא לא ידברו מעניני אמונה וכתבתי לו שאסור באיסור החמור דמסית אף שאין כוונתו לזה. וב"ה ששמע לדברי ועתה בקרוב יהיה התכנסות כזה באופן יותר גדול בבאסטאן, ולכן להפר עצת הרשעים והצלחת מעשה שטן ולהציל כלל ישראל משמד ח"ו היתה רצוני שגם הו"ג יחתום על הכתב שאני שולח במכתבי זה שאיסור גמור הוא להתחבר עם הכומרים בשום אופן אף לא לדברים בעלמא ולא להשתתף בהתכנסות שיהיה בבאסטאן ולא בשום התכנסות עמהם בשום מקום לא במדינה זו ולא ביוראפ ולא לסייע בשום דבר לעצת ראש הכומרים בעקומעניזם שלו. ומקוה אני שפס"ד של שנינו ימנע לכל הרבנים מזה, ותופר עצת הרשעים בעקומעניזם שעשו ואם הו"ג רוצה לכתוב בכתב עצמו ויכתוב לי העתקת נוסחו. וידוע לי טרדת הו"ג בימים אלו ה' ירחם אבל הוא כבוד שמים לעמוד בפרץ הגדול הזה שלכן בטוח אני שיבליג על צערו וטרדתו ותיכף יחתום ע"ז שאסור וישלח לי בחזרה.

והנני ידידו ש"ב מוקירו מאד גומר בברכה כפולה לרפואה שלימה, משה פיינשטיין.

נוסח האיסור בדבר ענין עקומעניזם אשר יצא בעצת ראשי אמונת הנוצרים אשר הכוונה היא להעביר לשמד ח"ו שהצליח מעשה שטן לפתות לזה גם איזה רבנים להתחבר בחבורה אחת עם כומרים בקאמיטעס /בוועדות/ קבועים בכל מקום ומקום וגם בקאנווענשאנס במדינה זו וביוראפ, הנה אנחנו מודיעים כי הוא איסור גמור וברור שאסור לעשות חבורות יחד רבנים עם כומרים ולא להיות בקאנווענשאנס לא במה שיהיה בבאסטאן ולא בשום מקום לא במדינה זו ולא במדינות אחרות, ואף לא לדברים בעלמא שאינם עניני אמונה ודת בלא שום התנצלות ותירוצים, וכן אסור לסייע בשום דבר לענין העקומעניזם שיש בזה משום איסור מסית אף שלא יתכוונו לזה וע"ז באנו על החתום הודיע דין איסור זה לכל הרבנים שומרי דת תורתנו הקדושה ועומדים בפרץ ביום תענית אסתר תשכ"ז.

Headlines One

Rabbi Lookstein Prays for Obama at Inauguration Events

Wednesday, January 21st, 2009

by Dov Gordon — YWN

Rabbi Haskel Lookstein, who was the long- standing principal of the Ramaz Jewish day school in Manhattan, and is the rabbi of [modern orthodox] Congregation Kehilath Jeshurun, was invited by President Obama to recite a prayer at the National Prayer Service the day after Obama's inauguration ceremony.

The following are excerpts of an email written by Rabbi Lookstein:

January 20, 2009

In just a few hours I leave for Washington, D.C., where I will recite a prayer as part of the National Prayer Service taking place tomorrow morning, Wednesday, January 21, at the National Cathedral. The service, which will be broadcast live at 10:00 a.m. on MSNBC, will include scriptural readings, prayers, hymns and blessings delivered by religious leaders from across the United States. The National Prayer Service, a custom which dates back to the inauguration of President George Washington, will conclude the activities surrounding the inauguration of President Barack Obama.

I am humbled and excited by the opportunity to participate in this historic moment in modern American history, and though my remarks will be very brief, they will represent all of our hopes for this young, dynamic President and the great country that he has been chosen to lead.

Haskel Lookstein

Copyright © The Yeshiva World News

A Rabbi in Church: The Permissibility of an Orthodox Rabbi Attending a Presidential Convocation

After Barack Obama's election as the 44th President of the United States in the autumn of 2008, as preparations were underway for the inaugural festivities held in January 2009, an invitation was sent to a prominent Orthodox rabbi¹ to participate in the inaugural service, which was to be held in the National Sanctuary, an Episcopalian Church. The rabbi felt compelled to decline the invitation on halachic grounds, noting the prohibition forbidding Jews from entering a church. According to reports, the President-elect and his staff were both startled and offended by the refusal, but ultimately found another Orthodox rabbi² who agreed to participate. That rabbi attended the ceremony and even recited verses from the *Tanach* as part of the service. His participation drew criticism from certain segments of the Orthodox Jewish world, including the Rabbinical Council of America, of which he is a member. In response, the rabbi penned a letter explaining the halachic justification for his attendance at the service.

This essay will discuss the source and scope of the prohibition against entering a church and examine the propriety of this rabbi's attendance at the Presidential inauguration ceremony in the National Sanctuary.

I. The Source and Stature of the Prohibition

The *Shulchan Aruch* (Y.D. 150:1) rules: מצוה להתרחק מדרך עבודת כוכבים ד' אמות — "It is a *mitzva* to keep a distance of four cubits from the path of idolatry." The Vilna Gaon in *Bei'ur Ha-Gra* cites as the source of this ruling the Gemara's comment in *Avoda Zara* (17a) interpreting the verse in *Mishlei* (5:8), הרחק מעליה דרך, ("Keep your path distant from it") as referring to a requirement to keep a distance from idolatry. Later in the Gemara (17a-b), a story is told of two sages who were walking and had to choose whether to follow a route that took them past a house of pagan worship or one which went in front of a brothel. Tosfos (ד"ה ניזל אפיתחא)

1. Rabbi Tzvi Hersh Weinreb, then President of the Orthodox Union.

2. Rabbi Haskel Lookstein of Congregation Kehillath Jeshurun in Manhattan.

comments that from the fact that the two sages ultimately chose the path that passed in front of a brothel we may conclude that one must keep a distance from places of idolatrous worship.

Since the Gemara establishes this prohibition on the basis of a verse from *Mishlei*, it would appear that it should be accorded the status of דברי קבלה (a law enacted by the *Nevi'im* or *Ketuvim*), which are generally equated with Torah law with respect to their halachic application. Indeed, the *Shevilei David* (Y.D. 154) writes that the prohibition against entering a house of pagan worship constitutes a Torah prohibition, and several halachic authorities maintain that with respect to this *halacha*, one must act stringently in situations of uncertainty, as in the case of all Torah laws (see *Peri Megadim*, *Pesicha Koleles* 1:18).

II. קרוב למלכות

In his letter explaining his position, the rabbi cited the *Shulchan Aruch's* ruling (Y.D. 178:2) allowing one who is involved in the government to dress in gentile garb if this is necessary:

מי שהוא קרוב למלכות וצריך ללבוש במלבושיהם ולדמות להם מותר בכל

One who is close to the government and must dress in their clothes and resemble them — everything is permissible.

This ruling was issued in the context of the prohibition of לא תלכו — observing pagan customs — and the question thus becomes whether this exception may also be applied to the prohibition of entering a house of idol worship.

The answer to this question naturally depends upon the reason underlying this ruling. Why would the Torah prohibition of ובחוקותיהם be waived for one who works in the government? This question was posed already by the *Beis Yosef*, who answers that the presence of Jews in high ranking positions is necessary for the wellbeing of the Jewish citizens, and thus adhering to accepted protocol, even if this requires wearing forbidden attire, is allowed for the sake of the life-saving role served by Jews in government.

Rabbi Michael Broyde elaborates on the implications of the *Beis Yosef's* comments:

Of course, it is permissible to violate almost any area of *halachah* in order to save those in immediate, life-threatening danger. This much we know. But *halachah* also recognizes that sometimes, the only way to save those in danger is through a long-term prophylactic strategy. For example, one's long-term involvement is necessary in certain types of politics to allow a person access and influence in a time of need. In many

of the most crucial areas of politics, if one is not close **all the time**, it will be impossible to become close when a need arises. Thus a Jew may join the government service and wear, despite the Torah prohibition, gentile clothes every day, for decades, so that if a day comes when he can save G-d's chosen people, he is already wearing the right clothes, and is in the right place, at the right time. This conduct is *mutar*.³

The *Beis Yosef* applies the provision of פקוח נפש, whereby Torah prohibitions are suspended for the sake of saving human life, to allow violating Torah law when this is necessary to ensure that Jews are given access to influential political positions given the crucial role such access plays in advocacy efforts, which can affect matters of life death. Rabbi Broyde reasonably speculates that it was on this basis that many Chief Rabbis of the British Commonwealth attended formal ceremonies in Westminster Abbey and why Rabbi Eliezer Waldenberg once instructed him to participate in an event at the behest of the Israeli government that required his attendance in a church during services.⁴

Rabbi Broyde then proceeds to claim that this conclusion is unanimous:

The *Shulchan Aruch* YD 178:2 quotes this *halachah* directly, and as far as I know, no one significant argues with this formulation. The *Taz* and the *Levush* limit the allowance to sins that are not explicit in the Torah. For example, eating *treif* would be excluded, but going into a church (a rabbinic prohibition) would be acceptable under this principle.

This assertion, however, is erroneous on two counts. The *Taz* does not, as Rabbi Broyde claims, limit the provision of קרוב למלכות to “sins that are not explicit in the Torah.” Rather, the *Taz* advances an entirely different explanation for the suspension of ובחוקותיהם in such a case, which is the second explanation offered

3. *Hakirah* 8, p. 56, available online at <http://www.hakirah.org/Vol%208%20Broyde.pdf>.

4. The rabbi who attended President Obama's inauguration made reference to the potentially life-saving role he felt that he might be filling in the letter he penned defending his participation:

I feel that Orthodox participation in this important national event, combined with the opportunity to say a few words directly to the President of the United States and thus begin to develop a relationship with the most powerful man in the world, is a chance that our community can ill afford to miss. Indeed, when I spoke to President Obama, I thanked him for his support of Israel and I urged him to remember the unforgettable statement he made in Sderot, where he said, “If anybody would shoot rockets into my house while my daughters were sleeping, I would do anything in my power to make sure they wouldn't do it again.” The President responded with a clear assent. Maybe this will save a life or two in the future and maybe it will not; but I feel that this was not an assignment I could — or should have — turned down.

by the *Beis Yosef*.⁵ He explains that since the Torah did not specify the precise parameters of this prohibition, and rather left it to the Sages to determine which gentile practices fall under this category and under which circumstances, *Chazal* were authorized to make an exception for those who are involved in government. According to this theory, the exception of קרוב למלכות is unique to the prohibition of ובוהקותיהם, which was left to *Chazal* to define. There would be no basis, it seems, to extend this ruling to the clear-cut prohibition of הרחק מעליה דרכיך, which forbids entering a place of pagan worship. Second, Rabbi Broyde works off the assumption that entering a church is forbidden on the level of rabbinic enactment. As mentioned earlier, however, the straightforward implication of the Gemara's discussion is that this prohibition applies on the level of דברי קבלה, and, as we noted above, some authorities regard it as a Torah prohibition.

It should be noted that the *Darchei Teshuva*, commenting on this *halacha* (ס"ק ב'), extends the *Shulchan Aruch's* ruling to allow shaving during the period of *sefiras ha-omer* in the case of קרוב למלכות, perhaps suggesting that this factor may indeed be introduced to permit other prohibitions as well. However, a clear distinction exists between the restrictions during *sefira*, which are observed by force of accepted custom, and a strict halachic prohibition established by the Gemara on the basis of a Scriptural source. Thus, even if we allow shaving and haircutting during *sefira* for Jews serving in the government, we cannot conclude that one may enter a church for government functions.

Moreover, even if we accept the *Beis Yosef's* contention that forbidden garb is permitted in the case of קרוב למלכות in the interest of saving lives, it is far from clear that this rule can be extended to any rabbi or Jewish figure offered an opportunity to have an audience with a powerful world leader. As noted by Rabbi Kenneth Auman,⁶ the situation of קרוב למלכות refers to people in leadership positions who would frequently visit and meet with members of royalty, and therefore had to maintain an ongoing relationship and rapport with the government. This status would not necessarily be conferred upon any rabbi invited by the President, such that halachic prohibitions may be waived to permit his participation.⁷

5. This point is made by Rabbi Kenneth Auman in his response to Rabbi Broyde, *Hakirah* 8, p. 59.

6. *Ibid.*, p. 60.

7. In his rebuttal, Rabbi Broyde insists that the paradigm of קרוב למלכות is flexible and depends upon the practical reality of potentially life-saving Jewish advocacy:

To me, this is a question of effectiveness and relationship-building that is governed by the reality of the situation and not by objective halachic rules. I have little actual knowledge of the situation — but I could add (as a mere *sevarah be'alma* from a person who knows little in this area) that once the President decided that he

III. אימת המלכות

At first glance, one might suggest permitting accepting the Presidential invitation on the basis of the Gemara's discussion in *Bava Basra* (10b) concerning charitable donations from non-Jews. The Gemara establishes that it is generally forbidden to receive charity from gentiles, on the basis of a verse from the Prophets (ביבש קצרה תשברנה — *Yeshayahu* 27:11). However, it emerges from the Gemara's discussion that an exception is made in situations when accepting charity is necessary for שלום מלכות, in the interest in maintaining peaceful relations with the gentile authorities.

Rav Elchanan Wasserman (*Kovetz Shiurim* 56) notes that if this prohibition applies on the level of Torah law, then we may conclude on the basis of the Gemara's discussion that even Torah prohibitions are waived in situations of אימת המלכות — when there is concern of upsetting the government authorities. Indeed, as Rav Elchanan cites, the *Magen Avraham* (656:8) notes the Gemara's implication in the famous story of Kamtza and Bar Kamtza (*Gittin* 50a) that it would be permissible to transgress a Torah violation in situations of אימת המלכות.⁸ If so, then entering a church would also be permitted in order to avoid arousing the resentment of government officials, even if we view it as a Torah violation.

On the other hand, the *Aruch Ha-Shulchan* (Y.D. 254:1) writes explicitly that the prohibition against accepting charity from gentiles is rabbinic in origin; the verse from *Yeshayahu* was cited only as an אסמכתא (a subtle allusion to a law enacted later by *Chazal*), as opposed to an outright Scriptural source. As such, no conclusions may be reached on the basis of this *halacha* with regard to the prohibition מדברי קבלה against entering a house of foreign worship. Moreover, the work *Ar'a De-Rabbanan* (354) cites *Talmidei Rabbenu Yona* as ruling that Torah prohibitions are not waived for the purpose of avoiding איבה (arousing the resentment of gentiles), in contradistinction to the aforementioned ruling of the *Magen Avraham*. Similarly, the *Shevilei David*, in the passage cited above, writes explicitly that one may not enter a house of foreign worship even to avoid איבה.

---

wanted an Orthodox, a Conservative, and a Reform rabbi to speak, it generates *eivah* towards Orthodoxy if no one accepts, and that alone is a consequence to be considered, since avoiding hatred of Jews is a form of *hatzalat Yisrael*.

8. It should also be noted that the *Shulchan Aruch* (Y.D. 157:3) permits seeking refuge in a house of idol worship in life-threatening situations. Thus, in circumstances in which refusing an invitation could potentially put lives at risk, we may allow entering a church to avoid such danger.

IV. Manifestly Innocent Intent

The Gemara in *Shabbos* (116a) tells of several sages who would visit a site called *Bei Avidan* to engage in theological disputations with the gentiles. Rashi (*Avoda Zara* 17b) identifies *Bei Avidan* as a place of foreign worship. However, Tosfos (*Avoda Zara* 17a) disagrees with Rashi's interpretation, noting that visiting a site of pagan worship would transgress the prohibition of הרחק מעליה דרכיך. Tosfos therefore explains that *Bei Avidan* was not a place of worship, but rather a site designated for disputation, and it was thus entirely permissible for Jews to enter the building.

Rashi, it appears, maintained that it was permissible for the sages to enter this site of pagan worship because it was clear from the context that their intent was not to worship, but to the contrary, to defend Judaism against foreign beliefs. If so, then Rashi and Tosfos disputes the scope of the prohibition of הרחק מעליה דרכיך; Rashi allows entering sites of foreign worship in situations of manifestly innocent intent, whereas Tosfos forbids entry even under such circumstances. Since no clear-cut ruling on this matter appears in the *Shulchan Aruch*, there is perhaps room to rely on Rashi's lenient position when necessary. Hence, in the case of a Presidential invitation, where refusal could result in animosity and ill-will toward Jews, we might allow a rabbi to participate in the ceremony on the basis of Rashi's lenient ruling.

It should be noted, however, that in his commentary to *Maseches Shabbos*, Rashi follows Tosfos' view, identifying *Bei Avidan* as a disputation center rather than a place of worship, and thus his view on this subject is not entirely clear.

V. שיתוף

Another possible basis for permitting entry into a church under these circumstances might be the famous ruling of the Rama (O.C. 156:1) in which he classifies Christianity outside the category of pure idolatry:

ויש מקילין בעשיית שותפות עם הכותים בזה"ז משום שאין הכותים בזמן הזה נשבעין בע"א ואע"ג דמזכירין הע"ז מ"מ כוונתם לעושה שמיים וארץ אלא שמתפין שם שמיים וד"א.

Some rule leniently and allow making partnerships with gentiles in our times, because the gentiles in our times do not swear by a foreign deity, for although they mention the foreign deity, their intent is for the Maker of heaven and earth, and they merely include the Name of heaven with something else.

According to the Rama, Christians believe in a monotheistic God, although they

include the worship of another being in their religious system (based upon the concept of the Trinity). Since this prohibition of שיתוף — combining the worship of God with that of another being — does not apply to gentiles, the Rama rules that there would be no prohibition against making a partnership with a Christian, which could result in proceedings requiring an oath.

Seemingly, since the Rama excludes Christianity from the category of outright *avoda zara*, we might perhaps be justified in invoking his ruling as a basis on which to rely under the circumstances and permit accepting the President's invitation to a church, which, according to the Rama, does not qualify as a site of pagan worship. Indeed, the *Mateh Levi* (2:28) writes that one may rely on the Rama's ruling to permit contributing toward the construction of a church, as it does not, according to the Rama, have the status of a place of idolatry.

In truth, however, such an argument is very difficult to sustain. Even if we acknowledge that Christian worship qualifies as שיתוף and is thus not forbidden for gentiles, all authorities agree that שיתוף is forbidden and considered idolatry for Jews. As such, even according to the Rama, it would be forbidden for a Jew to enter a church, where שיתוף is practiced. This is reflected in a responsum of the *Binyan Tziyon* (1:63) discussing the permissibility of purchasing a church for use as a synagogue, where he writes that since שיתוף is forbidden for Jews, a church must be regarded as a site of pagan worship, despite the fact that the worship practiced there is permissible for gentiles. Even if we accept the Rama's ruling concerning the status of Christians themselves, it stands to reason that their houses of worship must nevertheless be halachically regarded as sites of *avoda zara*. Indeed, Rav Moshe Feinstein (*Iggeros Moshe*, Y.D. 3:6) rules that it is forbidden to enter a church to view the artwork, making no mention of any basis for leniency in light of the Rama's classification of Christianity as שיתוף.

Furthermore, it is questionable whether a religious site must have the formal status of a בית עבודה זרה — a site of idolatrous worship — in order for entry to be forbidden. In formulating the requirement to distance oneself from places of idol worship, the Gemara in *Avoda Zara* comments, זו מינות – הרחק מעליה דרכיך – זו מינות, heresy, implying that a facility dedicated to the dissemination and practice of any heretical beliefs is included in this prohibition, even if it is not a site of technical *avoda zara*.

Indeed, the *Divrei Yatziv* (Y.D. 40) writes that it is forbidden to enter a mosque, even according to the Rambam's famous ruling (*Hilchos Ma'achalos Asuros* 11:7)⁹ that Islam does not constitute idolatry because Moslems believe in and worship a single Creator. Despite the fact that Moslems themselves are not classified as idolaters according to the Rambam, Islam quite obviously rejects

9. See also Rama, Y.D. 146:5.

basic tenets of Jewish faith, such as the prophecy of Moshe, and this suffices to forbid entering a site of Moslem worship. The *Divrei Yatziv* cites in this context a responsum of the Radbaz (4:1163) establishing that one must surrender his life to avoid forced conversion to Islam. The Radbaz writes:

If one is forced to abandon the entire [Jewish] faith and become like a member of one of the gentile nations, and to reject the entire Torah of Moshe, all the more so, he should be killed to avoid transgressing. What's more, he must [by embracing Islam] acknowledge that there was among them someone on a stature higher than that of Moshe Rabbenu, which undermines the entire faith... After diligent research, I found that the Ritva writes as I do, and here are his words: "You should know that the faith of the Moslems, even though they recognize the Oneness of God, is considered outright idolatry such that one must surrender his life to avoid converting, for one who accepts their faith rejects the Torah of Moshe and claims it is not true in the form in which we have it..." This is precisely like your question, and you should not budge from [this ruling].

Accordingly, the *Divrei Yatziv* rules that a mosque must be regarded as a place of מִיִּדּוֹת, and it is thus forbidden to enter it.

A different view is held by Rav Ovadia Yosef (*Yabia Omer*, vol. 7, Y.D. 12:2), who writes that the permissibility of entering a mosque hinges upon the question of whether Islam qualifies as idolatry. He concludes that one may rely on the Rambam's view in this regard and thus permit entering a mosque, noting that numerous prominent rabbis would pray in the mosque at *Me'aras Ha-Machpela* in Chevron, and that now there is indeed a synagogue there at the site of what was once a mosque.¹⁰ Likewise, the *Ein Yitzchak* (O.C. 1:11) rules that a building that had been used as a mosque may be used as a synagogue, citing the Rambam's view that Moslem worship does not constitute idolatry.

This position, however, seems difficult to explain in light of the fact that, as mentioned, the Gemara forbids entering a place of מִיִּדּוֹת, which would appear to include not just idolatry, but any mode of religious worship that runs in opposition to fundamental Jewish beliefs. In fact, Rav Moshe Feinstein (*Iggeros Moshe*, O.C. 4:91:6) forbids making an Orthodox *minyan* in a Conservative synagogue, even in a separate room from where the Conservative service is held, because

10. By contrast, Rav Eliezer Waldenberg (*Tzitz Eliezer* 14:91) rules that one should follow the view among the *Rishonim* that Islam indeed constitutes idolatry, and thus avoid entering mosques. As Rav Ovadia Yosef notes, however, this ruling seems difficult in light of the Rama's explicit ruling in several contexts that Islam is not regarded as idolatry.

since Conservative Jews reject certain precepts of Jewish belief, the *halacha* of הרחק מעליה דרכך applies to their places of worship.¹¹ Certainly, then, it would be forbidden to enter a mosque or church, which clearly fall under the category of places of מינות.

VI. Conclusion

While it is clearly forbidden, as a rule, to enter a church, four factors could potentially allow a rabbi to participate in the Presidential inauguration in the National Sanctuary:

- 1) קרוב למלכות — if we follow the first explanation offered by the *Beis Yosef*, that maintaining relations with the gentile government constitutes פקוח נפש, and we assume that a rabbi's acceptance of a one-time Presidential invitation is included within this category;
- 2) אימת המלכות — if we follow the *Magen Avraham's* view, that Torah prohibitions may be waived in the interest of avoiding tensions with the gentile government;
- 3) Manifestly innocent intent — if we assume the implication of Rashi, that entering a house of idolatry is permissible when it is clear that there is no intent to worship;
- 4) שיתוף — if we follow the surprising ruling of the *Mateh Levi*, that a church does not have the status of a בית עבודה זרה in light of the Rama's classification of Christianity as שיתוף.

As discussed, however, each of these arguments is questionable, and subject to different opinions among the *poskim*.

11. It should be noted, however, that elsewhere Rav Moshe appears to contradict this stance. In discussing the permissibility of attending a wedding held in a Conservative synagogue (O.C. 3:30), Rav Moshe indicates that entering a Conservative synagogue is not forbidden on the grounds of הרחק מעליה דרכך, but rather due to the risk of arousing suspicion of affiliation with the movement. He thus permits attending weddings even in the sanctuary of a Conservative synagogue, while adding that people of distinction should preferably not attend.

Sukkot in the Vatican: Rabbi spent the holidays with Pope Francis

October 1, 2013 6:02 pm

by Daniel Treiman

Rabbi Abraham Skorka from Argentina recently spent several days in the Vatican, hanging out with his good friend and countryman Pope Francis and staying at the guest house that the modest pontiff has made his residence.

La Stampa's Vatican Insider *has the story*:

Never before in the history of Christian-Jewish relations have a Pope and a Rabbi celebrated their friendship by living in the Vatican together for several days, sharing all meals, including on two Jewish festivals and the Sabbath at which the Rabbi said prayers in Hebrew, and discussing what more they can do together to promote dialogue and peace in the world.

That is what actually happened over the past four days at the Vatican guesthouse (Santa Marta) where Pope Francis lives and where his friend from Buenos Aires, Rabbi Abraham Skorka, has been his guest from September 25 to this day.

"I eat with him at breakfast, lunch and dinner every day. He cares for me, and controls everything regarding my food to make sure it is all kosher, and according to my religious tradition. These are festive days, and I have to say certain prayers at meals and, I expand the last prayer and translate it. He accompanies me together with the others at table -his secretaries and a bishop, and they all say

'Amen' at the end", the Rabbi said.

Skorka, the rector of the Latin American Rabbinic Seminary, got to know the future pope in Argentina. The two men conducted a series of interreligious dialogues back when Francis was still known as Archbishop Jorge Mario Bergoglio of Buenos Aires. The dialogues were *later published in book form*.

Skorka told Vatican Insider that he and the pope hope to travel together soon to Israel and the Palestinian Authority.

While the relationship between the two clerics does seem unique, this pope is not the first occupant of the Chair of St. Peter to have a rabbinic buddy. Francis's predecessor, the academically inclined Pope Benedict XVI, bonded with the famously prolific Judaic studies professor Rabbi Jacob Neusner over shared scholarly interests. (Here's *a nice account* from Neusner about visiting Benedict in the Vatican.)

Reprinted with permission. Future reprints are prohibited without JTA's express permission and more information is available on JTA's website: www.jta.org.

Touring the Vatican

Is it permissible for Jewish tourists to Italy to visit the Vatican, the seat of the Roman Catholic Church? Many tourists visit the site in order to view the remarkable artwork and to see the artifacts from the *Beis Ha-Mikdash* that are stored in the Vatican. The Vatican archives also contain numerous Torah manuscripts, such as works of the *Rishonim*. May a Jewish tourist visit the site in order to view these materials, without any intention to pay homage to the Christian faith?

The answer to this question depends on two halachic issues:

- 1) Is it permissible to enter a house of idol worship or the area outside of a house of worship?
- 2) Assuming that Halacha permits entering the site of the Vatican, is it permissible to view the artwork?

I. Entering a Church

The *Shulchan Aruch* (Y.D. 149:1–2) discusses the case of a city that hosts a special fair to celebrate pagan holidays, to which worshippers would flock in honor of the celebration. The *Shulchan Aruch* writes that as a rule, it is forbidden to enter the city on such occasions.¹ The Rama, commenting to this ruling, cites the view of the Rashba that the yard outside a house of a pagan worship has the status of a pagan city. Accordingly, since it is forbidden to enter such a city only during holiday celebrations, it is permissible to enter the yard of a house of pagan worship except at times when the parishioners assemble at the site for worship. The Rama then proceeds to cite a second view, that of Rabbenu Yona and the Rosh, claiming that it is always forbidden to enter the yard outside a house of worship.

It is clear, however, that according to both opinions, entering the house of worship itself is forbidden. With regard to visiting the Vatican, then, it appears that entering the church itself is certainly forbidden, whereas the permissibility of touring the area around the church depends upon these two views cited by the Rama.

1. The *Shulchan Aruch* makes a number of exceptions to this rule, permitting residents of the city to enter the city and allowing one who had been just outside the city on the day of the fair to enter. He also allows those traveling in organized caravans to pass through the city along their travel route.

Rav Eliezer Waldenberg (*Tzitz Eliezer*, vol. 14, 91:2) addresses the question of entering the yard of a church and notes the different opinions cited by the Rama, adding that when the Rama cites two views with the term *יש אומרים*, he sides with the second of the two opinions. In this instance, then, the Rama follows the stringent ruling of Rabbenu Yona and the Rosh, forbidding entry into the yard at any time. Rav Waldenberg writes that strictly speaking, it would be permissible to pass through the yard of a church as a shortcut while walking, but even this should be avoided as a *מידת חסידות* (measure of additional piety) if other routes are available. He cites a story told in *Sefer Chasidim* (435) about a certain Jew who passed through the yard of a church and heard a *בית קול* (heavenly voice) exclaim, *וואווי השלכת אחרי גוך*, (“You have cast Me behind your back” — *Melachim I* 14:9). Rav Waldenberg concludes, “It is thus clear that it is forbidden to enter the yard to see the view.” Seemingly, then, according to the *Tzitz Eliezer*, it would be forbidden to tour the Vatican, even if one does not enter an actual place of Christian worship.

I have heard, however, that some authorities permit entering the Vatican as part of a tour group, in which case it is clear that one comes as a tourist and not to participate in worship. The prohibition against entering a house of worship stems from the appearance of participating; thus, when it is abundantly clear that one enters for leisure or educational purposes and there is thus no basis for any suspicion, it is permissible. Others go even further and claim that even if one enters individually, without a group, the fact that he pays for entry demonstrates his intention to enter for tourism purposes and not to engage in any form of religious worship.

This entire discussion, however, deals strictly with the issue of entering the site of the Vatican. As mentioned, we must also contend with the separate issue of whether viewing the artwork is permissible.

II. Viewing an Object of *Avoda Zara*

The Gemara in *Maseches Shabbos* (149a) rules that it is forbidden to read the captions underneath pictures on Shabbos,² and the pictures themselves may not be viewed even during the week. The source for this prohibition, as the Gemara cites, is the command in *Sefer Vayikra* (19:4), *אל תפנו אל האלילים*, (literally, “Do not turn toward idols”). Tosfos (ד”ה ודיוקני עצמה) clarifies that the Gemara refers only to pictures that were drawn to serve as objects of worship. Pictures drawn for decorative purposes, however, may be viewed, and this does not violate the

2. Rashi explains, *שמא יקרא בשטרי הדיוטות* — this is forbidden as a safeguard against reading financial documents on Shabbos.

prohibition of אל תפנו. Tosfos draws proof to this distinction from the Gemara's comment in *Maseches Avoda Zara* (50a) referring to a certain individual as "a holy son" (בן של קדושים) because he never looked at any image. This comment indicates that avoiding the sight of images reflects an exceptional level of piety and is not required according to the strict *Halacha*. Apparently, then, we must distinguish between the sight of an actual object of idolatrous worship — which must be avoided — and other illustrations, which may be viewed.³

Tosfos takes a different view in *Maseches Avoda Zara*, drawing a distinction between images to which one is regularly exposed and other sights. There, Tosfos writes that it is forbidden to view even pictures drawn for decorative purposes, and not only pictures that are themselves worshipped. The בן של קדושים was lauded for following the additional stringency of avoiding the sight of even images on coins and other pictures to which people are regularly exposed. Tosfos explains that viewing such images is not strictly forbidden because there is no risk of "straying" after them due to the frequent exposure, and they thus do not fall under the Torah's warning of אל תפנו אל האילים. The בן של קדושים would avoid viewing even these images, and for this reason he was considered exceptionally pious.

There are thus two views concerning the prohibition against viewing pictures. Tosfos in *Maseches Shabbos* rules that it is forbidden to view only images that are themselves objects of worship, whereas Tosfos in *Maseches Avoda Zara* maintains that one may not view any image, with the exception of those to which people are regularly exposed, such as the pictures printed on currency.

The *Shulchan Aruch* (Y.D. 142:15) rules:

אסור לשמוע כלי שיר של עבודת כוכבים או להסתכל בנוי עבודת כוכבים כיון שנהנה בראייה

It is forbidden to listen to the instruments of idol worship or to view the decorations of idolatry, since one derives enjoyment from the sight.

The *Shach* (לג ק"ס) explains the term נוי אילים used by the *Shulchan Aruch* to mean "the idols themselves that have been worshipped." It is forbidden, the *Shach* writes, to view idols to appreciate their aesthetic beauty, "but regarding images that were made for decoration and not for worship — it is explained in Tosfos and the Rosh that it is permissible." The *Shach* thus follows Tosfos' ruling in *Maseches Shabbos* and makes no mention at all of Tosfos' view in *Maseches Avoda Zara*, implying that he rejects the latter view altogether and does not feel

3. The Rosh (*Shabbos* 23:2) adds that an object of worship may not be viewed even if it has not yet been worshipped, but is designated as such.

that it should be taken into consideration at all, even as an additional measure of stringency.

However, the *Magen Avraham*, in the context of the prohibition against reading general literature on Shabbos (O.C. 307:23), cites both views and observes, והעולם נוהגין כסברא ראשונה — the accepted practice is to follow Tosfos' ruling in *Maseches Shabbos*, permitting viewing images that are not objects of worship. It appears that according to the *Magen Avraham*, it is permissible to view illustrations, but avoiding such sights in deference to Tosfos' stringent ruling in *Maseches Avoda Zara* would be proper as a מידת חסידות.

Thus, in light of the comments of the *Shach* and the *Magen Avraham*, it would seem that it is permissible — albeit not necessarily on the level of מידת חסידות — to view artwork as long as it is not an object of worship. As such, if we allow entering the areas of the Vatican outside the church, it would also, at first glance, be permissible to view the artwork.

However, we must also take into account an important distinction drawn by Rav Moshe Feinstein (*Iggeros Moshe*, Y.D. 3:129:6) concerning Tosfos' lenient ruling in *Maseches Shabbos*. Rav Moshe made these comments in the context of his discussion of whether one may view a church's artwork:

That which Tosfos writes, permitting viewing images made for decoration — **this refers only to general decoration**, such as monuments honoring kings, images printed on currency, and pictures in homes. **But if they were made to adorn the idol or house of worship, then it is forbidden to derive benefit from it, just like the idol itself...** All the images that are situated there — even those that are not worshipped — are made for the purpose of adorning the idol and the house of worship, which renders them forbidden [to benefit from].

Furthermore, aside from the prohibition, it is destructive to one's faith and mind to want to go there. And my son, Rav David, noted that the entire purpose [of these decorations] is to lure and attract people to approach [the house of worship], and it is certainly forbidden to fulfill their wish and approach them, and thus Heaven forefend that somebody should go there.

According to Rav Moshe, artwork produced to adorn a church is forbidden regardless of where it is situated. In light of this ruling, we would have to determine the nature and purpose of the artwork in the Vatican — whether it was indeed produced to adorn the church and attract followers. If this is the case, then according to Rav Moshe, it would be forbidden to view it, irrespective of where it is located.

III. Voting Stations in a Church

A similar question arises concerning voting stations that are set up in churches, as is common in many locales throughout the United States. Is it permissible for a Jew to enter a church for the purpose of voting? It is clear that one may not enter the sanctuary itself, even just to cast a ballot.⁴ The question arises, however, whether one may vote in a church if the voting booths are stationed outside the sanctuary, in another room inside the building.

Rav Moshe Feinstein (*Iggeros Moshe*, O.C. 4:40) addressed the similar question of whether children may be allowed to play in a room of a church, and he writes unequivocally that this is forbidden:

It is certainly forbidden, even if there are no images, because “Distance yourself from it’ — this refers to heresy” (*Avoda Zara* 17a). There are many people trying to lure and incite [Jews away from their faith], especially there [in churches]. To the contrary, children should be taught to keep a distance from there, and that it is a repugnant and despicable place. Even if this [room] is needed for a Torah school, this cannot be allowed, and for a higher price they can find a different location.

Rav Moshe thus equated rooms in the church with the sanctuary itself with respect to this prohibition. Thus, regarding voting as well, it would seem that there is no room to allow voting in a church. This is indeed the ruling of Rav Menashe Klein in *Mishneh Halachos* (6:139).

4. See Rav Ovadya Hedaya, *Yaskil Avdi*, vol. 8, O.C. 20:46.

Selected emails from our listeners

Subject: Clip from Telzer Rosh Yeshiva

The drasha is in English. The clip is now a permanent part of 2017 headlines archives even though it was said in 1987. Do we need be concerned about publicizing these things? Words were harsh. Was a שאלת חכם asked? Interesting topic. I don't know, but...
Yaakov Ulano

Subject: Pope visit

I understand that it's a weighty subject, loaded with nuance, but with respect, what do you mean by "respecting and honoring someone who is the sar shel eisav, who brought about the death and torture of millions"?

Does the person who occupies an office bear responsibility for the actions of those who sat in his chair previously? If the pope is the Avi Avos hatuma because of his place at the head of the Catholic Church then that stands alone as a taina, but blaming him for the catholic atrocities throughout history?

You can answer that he stands for the same religious principles that his murderous forebears stood for. Which would make him "not yet a murderer". I would say that the current trend of reinterpreting towards pluralism and equality. Calling Judaism "the elder brother of Christianity". calling on evangelicals to stop missionizing the poor and despondent Jews by offering them financial relief (pope john Paul II did this).

Over the past 100 years, the church has been in a process of reforming its interfaith attitudes. (That The holocaust was perpetuated as an extension of Catholicism is at the very least a simplistic overgeneralization, but even if I grant you that, so the oat 60 years then) this is precisely what the center and right attitudes of the western world point to in contradiction to Islam, calling on Islam to follow suit. If Islam ever does begin that conversation will they also never get any recognition for its positive soul searching?

An admirer, Eli Nadoff.

First time listener and very impressed. A minor issue in your pope section is the gemorah of rabbi shimin bar yochai that you quoted and the other speakers seem to acknowledge as being about Malchus/Rome/Pope is in the time of rabbi shimon bar yochai and rabbi yosi etc christinaity was not anything in rome. The king was seemingly Antoninus Pious

https://urldefense.proofpoint.com/v2/url?u=https-3A_en.wikipedia.org_wiki_Antoninus-5FPius&d=DQICaQ&c=euGZstcaTDllvimEN8b7jXrwqOf-v5A_CdpqnVfiiMM&r=WYSIT85BmaqjDDiTg2oWelb5EzAaCDDRKk-Kk9wTgGJ2cJWRrOiV2gRTOAoLtX_A&m=LL4EXqMT62YLM6g6pHH-69EyBoHJ6W8BN3ITSBVBC2o&s=dVCU95eZYp2pdMWC-exUo8dcepwXYgGli4RyGVVMbio&e=

(there were different antoninus's so another interesting debate is who was Rebbi's Antoninus) A facinating discussian in and of itself as to how rome becomes identified with edom etc. that being said Persecution of Christians in the Roman Empire occurred intermittently over a period of over two centuries until the year 313 AD when the Roman Emperors Constantine the Great and Licinius jointly promulgated the Edict of Milan which legalised the Christian religion. Nicene Christianity became the state church of the Roman Empire with the Edict of Thessalonica in 380 AD, when Emperor Theodosius I made it the Empire's sole authorized religion. so rabbi shimon bar yochai is alive christianity has no ruler no kingdom etc. it is just plain old rome. A seperate issue is the teffilos for the kings/goverments that in rome included in their siddur a prayer for the pope!

Rabbi Yosef Yaffe

RESPONSE

Your point is historically correct, but why does it matter? What ever God they were serving..Zeus etc was Avidah Zara, was called by the gemara "malchus harisha" that killed millions of Jews a few years before.

What's the difference between that and the pope?

Selected audio from our listeners

pope- asking him to pray for you *click here*

Gemara Meilah is not pope *(see selected emails) click here*